

Een 'Stauerse Vrouw' uit

De vraag, hoe oud 'de' klederdracht is, is nog steeds niet bevredigend beantwoord. Dat geldt ook voor de vormen daarvan, die korter of langer geleden in Friesland gedragen werden of die nu als feest- of gelegenheidsdracht van tijd tot tijd nog getoond worden, waarbij wij behalve aan het 'officiële' Fries kostuum (dat niet ouder is dan de negentiende eeuw) ook denken aan dat van Hindeloopen, door de plaatselijke dans- en zanggroep bij zijn uitvoeringen op dezelfde sympathieke wijze gedemonstreerd als de Terschellinger dansgroepen dat tot vreugde van vele badgasten plegen te doen. Er is stellig nog veel onderzoek nodig om tot dateringen te komen, waarbij men mag hopen, dat de eerlang in de Kanselarij onder te brengen overvloedige kostuumafdeling van het Fries Museum — nu slechts zeer gedeeltelijk geëxposeerd — bij naartstige bestudering nog tal van verrassingen zal opleveren, die dan vergeleken dienen te worden met de resultaten van archivalisch onderzoek en van de bestudering van prenten en schilderijen, van binnen- en buitenlandse collecties. Dat daarbij ongetwijfeld op onvermoede vondsten mag worden gerekend, bewijst de 'ontdekking' van een der oudste afbeeldingen van een Friese klederdracht die wij onlangs in de nieuwe afdeling Nederlandse geschiedenis in Amsterdam konden doen en welke vondst de aanleiding vormt tot deze beschouwing.

Een 'Stauerse Vrouw' uit ±1550

Ontdekking in het Rijksmuseum

Wie zich bezighoudt met de vraag: wat droegen Friezen en Friezinnen in de zestiende eeuw? — een tijd, waaruit wat onze provincie betreft weinig materiaal is overgeleverd als we even de zogeheten 'agrarische portretten' van voorname lieden buiten beschouwing laten, ook al omdat de kleding van deze landjonkers en hun echtgenoten en kinderen weinig verschilt van wat men deze groep in die periode buiten Friesland ziet dragen — komt onwillekeurig terecht bij het vermaarde Huisboek van de Oostfriesse hoofdeling Unico Manninga. Dit is in 1967 voor de tweede maal en nu door de 'Ostfriesische Landschaft', met kunst- en cultuurhistorische toelichtingen van Johannes C. Stracke voorzien, in het licht gegeven. Moet men enerzijds blij zijn met de notities van de hoofdeling op de Lütetsburg bij Norden en met de 'modeprenten' die hij liet tekenen, wie de overdag met sieraden behangen adellijke dames en heren beschouwt, ziet weinig of geen verband met wat de gewone man te onzent, naar men mag aannemen, zal hebben gedragen.

Oars as oars?

De vraag is natuurlijk: was die 'gewone man' (en vrouw) in ons gewest anders gekleed dan elders in de Nederlanden, het kustgebied van de Noordzee, West-Europa eventueel? Met andere woorden: was er sprake van een 'Friese' dracht in die zin, dat deze zich onderscheidde van de kleding van niet-Friezen? Als wij Worp van Thabor (1517-1538) mogen geloven (in het eerste boek van zijn kroniek, hoofdstuk II, blz. 4) dan onderscheidde de oude Friezen ('onze voorouders' schrijft Worp) zich „in niet geringe mate van de andere Germanen, zodat de Fries buiten zijn vaderland gemakkelijk te herkennen was”. Wat de vrouwen betreft, deze deden dat in zijn tijd nog door de afwijkende hoofddracht en de zilveren of vergulde gordel van aanzienlijk gewicht. Voor de rijke Friezinnen vermeldt hij sieraden van goud of zilver waarmee de armen en de borst waren behangen. En de zeer voorname vrouwen waren dermate met sieraden uitgedost, dat de versiering welhaast

Meer gegevens, want ook afbeeldingen, vindt men bij de in 1516 te Dokkum geboren Cornelius Kempius, wiens in 1588 te Keulen verschenen hoofdwerk *De origine, situ, et quantitate Frisiae*, drie mannen en zes vrouwen 'in oude dracht' toont. Acht van deze afbeeldingen vindt men spiegelbeeldig nagevolgd in de klederdrachtprentjes waarmee in de *chroniecke ende warachtige Beschrijvinghe van Vrieslant* van Oocka Scharlensis (1597) het titelblad versierd is. Valt Oocka dus weg als het over oorspronkelijkheid gaat, als we bij Kempius (vertaald) lezen: „onze voorvaders onderscheidde zich in de kleding van alle andere Germanen, zodat zij in den vreemde dadelijk aan hun dracht herkend werden”, worden wij toch wel erg duidelijk herinnerd aan de woorden van Worp, hiervoor geciteerd. En het moet ons van het hart, dat een deel van Kempius' afbeeldingen veel gelijkenis vertoont met de raadselachtig rijke modeprenten van Manninga. Trouwens, Kempius vermeldt ook uitdrukkelijk, dat in Oostfriesland de oude dracht door de vrouwen nog bewaard wordt, waarna hij een korte beschrijving laat volgen, daarbij nadrukkelijk onderscheid makend met de Westfriezinnen (de vrouwen dus van Friesland tussen Flie en Lauwers). Stracke heeft veel moeite gedaan voor dezelfde periode afbeeldingen van Friezen en Friezinnen in boeken en handschriften te verzamelen en hij was niet ongelukkig, want zelfs in Bregenz (Vorarlberger Landesmuseum) trof hij twee laat-zestiende-eeuwse schilderijen aan, waarvan het ene opschrift (in het Duits) luidt: Aldus gaan de edellieden in Harlain (Harlingen?) in Friesland (gekleed) en het andere: Aldus leiden de vrouwen in Friesland de bruid (weg), wat op een oud huwelijkgebruik slaat. De (voornaam) mannekleding vertoont weinig specifiek-Fries, de vrouwendracht herinnert enigszins aan de rijke uitmonstering in het huisboek van Manninga.

Christoph Weiditz

Nu wil het toeval, dat de kunstenaar Christoph Weiditz, uit Augsburg, in de jaren 1529-1532 niet alleen Spanje

tenbuch des Christoph Weiditz werd in 1927 door Hampe uitgegeven. Wij raadpleegden het in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam zonder overigens meer te vinden dan wat Stracke ook al gereproduceerd had in zijn boek over Unico Manninga: twee tekeningen van vrouwen, zoals de kunstenaar ze in Friesland (of daarbuiten, in een havenstad of in een marktcentrum?) aantrof. In zijn bijschrift neemt hij enige afstand: „aldus gaan op tal van plaatsen („an etlichen Enden”) de „Frieslendschen” vrouwen (de vrouwen... „in Frieszlandt”) gekleed. De linker vrouw valt op door de driekwart mantel welke zij omgeslagen heeft en die met een soort klepje boven het voorhoofd zich duidelijk als een huik manifesteert, overigens allerminst een Friese vrouwendracht, al heeft dit kledingstuk zich bij ons tot in de achttiende eeuw op het platteland gehandhaafd. De vrouw rechts draagt een geplooid hoofddoek (waarbij men kan denken aan de hoofddoeken van de adellijke Friezinnen op de al genoemde zestiende-eeuwse z.g. agrarische portretten van Adriaen van Cronenburgh en anderen) en een tot de grond vallende ruime mantel, van boven gesloten, maar met twee wijde openingen (armgaten) waardoor zij de tot de pols beklede armen naar buiten steekt. Het gewaad doet denken aan een soort toga. Men vraagt zich af, wat Weiditz bewogen heeft om de beide Friese vrouwen te tekenen, met name die met de huik, die hij overal elders in onze streken ook had kunnen ontmoeten. Maar misschien wilde hij alleen maar zijn figuren localiseren en betekende het feit, dat hij ze als 'Friese vrouwen' tekende, niet, dat zij zich ook van andere vrouwen onderscheidde. Hij had nu eenmaal Friese vrouwen vereeuwigd, zo zou men zijn notitie ook kunnen opvatten.

Steekproeven

Dat tenminste in de zeventiende eeuw en in ieder geval wat de hoofdbekleding betreft er sprake was van een specifiek-Fries element, bewijzen de aanduidingen Friese hoofddoek en Friese muts in die tijd. Bij de archivalische steekproeven (men zie: *De Vrije Fries*, 1966) troffen wij in 1635 in Kol-

waren behangen. En de zeer voorname vrouwen waren dermate met sieraden uitgedost, dat de versiering welhaast het karakter van een belasting had, zoals hij schrijft!

Nu wil het toeval, dat de kunstenaar Christoph Weiditz, uit Augsburg, in de jaren 1529—1532 niet alleen Spanje maar ook de Nederlanden bereisde en daar veel mensen tekende. *Das Trach-*

*aanduidingen Friese hoofddoek en Friese muts in die tijd. Bij de archivalische steekproeven (men zie: De Vrije Fries, 1966) troffen wij in 1635 in Kollumerland „6 friesche hoofddoeken” aan en reeds in 1615 in Achtikarspelen „acht vriesche mutsen”, waarbij Fries duidelijk een onderscheiding tegenover Gronings vormde, gezien de vermelding in Kollumerland in 1628 van: „16 vrouwen mutsen soo vriesche als groninger”. Dat de Friese muts anders was dan de Hindelooper hoofdtooi, bewijst de vermelding in 1659 in Hindeloopen van „8 Frysse (mutsen)”. Dat het Hindelooper kostuum zich al tamelijk vroeg als een eigen dracht manifesteerde, blijkt uit het vermelden in een Hindelooper inventaris in 1706 van „een opgemaecte pop op het Hindeloopers gecleed”. (zie mijn: *De Hindelooper wooncultuur*, blz. 60. Kwamen de eigenlijke poppen wellicht uit Danzig? In Workum vond ik in 1670 'een dansker pop').*

Staeiwersk haed

Nu wij het over Hindeloopen hebben, is het niet ondienstig er op te wijzen, dat men daar ook een kostuumonderdeel kende, dat kennelijk uit Staveren was geïmporteerd. Wij bedoelen het *Staeiwersk haed*, waar omtrent Eek hof in het z.g. 'Hylper boek' (*Merkwaardigheden van Hindeloopen* enz., 1855) al opmerkte, „dat deze meisjeshaardracht in Hindeloopen van Staveren uit is ingevoerd”. Aan Sixma van Heemstra (*De klederdracht van Hindeloopen*, 1950) ontleen wij, dat wanneer een meisje ruim zes jaar oud was, zij niet alleen zoals de volwassen vrouw het „swart bratten oerlof” aankreeg, waaroverheen een jakje (het „klekjen”), maar dat ook de hoofdtooi veranderde. „Op gelijke wijze als bij het „fanehaed” werd het met stroep en hemkelint doorvlochten haar op de kruin gelegd en bedekt door een 'ûndermûtse' en een 'bûnte mûtse'. Tegen deze 'bûnte mûtse' werd een gesteven 'sondoek' gespeld (...) en zodanig gevouwen, dat de twee slissen nagenoeg kruiselings over de rug neerhingen. De hier beschreven hoofddracht werd „it Staeiwersk haed” genoemd (...). Deze kleding werd door het meisje gedragen tot de ruim 16-jarige leeftijd” (blz. 59). In dit Staverse kapsel zouden wij een vroeg bewijs voor een eigen Stavers klederdrachtelement kunnen zien, indien de zondok de zaak niet bedierf. In *De Vrije Fries* zowel als *De Hindelooper Wooncultuur* hebben wij aanmerkelijk trachten te maken, dat op

Schilderijtje van een 'Stauerse Vrouw' uit omstreeks 1550, sedert kort te zien in het Rijksmuseum te Amsterdam.

grond van de inventarissen punt één de zondzoek niet typisch-Hindeloopers was en ten tweede, dat dit onderdeel pas na 1700 in de mode kwam. Met andere woorden, als de term Stavers hoofd op een (locale) combinatie van muts(en) en zondzoek betrekking heeft, kan de ontlening aan Staveren niet vóór genoemd jaar hebben plaatsgehad.

„Stauerse Vrouw”

Wij hebben aandacht aan 'it Staei-wersk haed' geschonken, omdat de vondst waarvan in het begin van dit artikel sprake is, op Staveren betrekking heeft. Het gaat om een geschilderd paneeltje uit omstreeks 1550 met het onderschrift: „Stauerse Vrouw” (de u staat voor een v). Wij troffen dit paneeltje zoals gezegd aan in de pas geopende nieuwe afdeling van het Rijksmuseum en wel dadelijk in de eerste zaal, waar het hing als onderdeel van een hele reeks schilderijtjes, waarin wij met aangename verrassing kopieën of duplicaten (maar dan wel oude) herkennen van een serie, die tot 1944 in het Openluchtmuseum in Arnhem aanwezig was, maar door oorlogsgeweld verloren ging. De verrassing was des te groter, omdat in Arnhem slechts twaalf schilderijtjes aanwezig waren (in 1889 door het Rijksmuseum aangekocht en in 1925 in bruikleen gegeven aan het Openluchtmuseum), terwijl er nu in Amsterdam 23 hangen (voor het 24ste is geen plaats). Van deze 24 zijn er zeven stuks die ook deel uitmaakten van de verloren gegane serie in Arnhem.

Uit Muenchen

Wat is nu de betekenis van onze 'vondst' in het Rijksmuseum? In de eerste plaats, dat een voor de Nederlandse kostuumgeschiedenis belangrijke reeks schilderijtjes als het ware uit zijn as is herrezen. Verder: dat de betreffende paneeltjes sinds het einde van de zestiende eeuw al deel uitmaken van de collectie van de huidige Bayerische Staatsgemäldesammlungen te Muenchen en dus kennelijk in hun geheel verworven zijn, dat de grote verscheidenheid van kostuums en/of hoofdtooi van de afgebeelde vrouwen en 'maagden' aantoonst dat omstreeks 1550 er al sprake was van locale drachten en dat in deze reeks Friesland vertegenwoordigd is door een vrouw uit Staveren, waarmee het oudste schilderij van 'een' Friese klederdracht aan het licht is gekomen. Het valt buiten het bestek van dit artikel na te gaan om welke reden en in wiens opdracht de door, naar in *Oud-Holland* (1960) aannemelijk is gemaakt, vrij onbekende schilder J (van) Horst vervaardigde serie die verloren ging (en naar mag worden aangenomen ook de nu in Amsterdam geplaatste reeks) zijn documentatie heeft verricht. In ieder geval blijkt er een vroege belangstelling voor de vrouwenkleding uit, met name zoals deze zich in Noord-Holland toen al manifesteerde. Behalve Staveren en Harderwijk (en bij de reeks te Arnhem ook nog Goeree en Brouwershaven) geven alle paneeltjes vrouwen van boven het IJ weer: Graft, Monnikendam, Oosthuizen, Oudendijk, Broek, Heilo, Beets, Enkhuizen, Edam, Schagen, Jisp, Landsmeer, Hoogwoud, Benningbroek, Oosterleek, Hensbroek. In enkele gevallen zijn én vrouw én meisje weergegeven, soms zijn ook attributen afgebeeld: mand met eieren, kazen, mandje, eend, ton en vis, beuzems, talkken.

De vrouw uit Staveren draagt onder haar linkerarm een rol stof, waarschijnlijk linnen. Het paneeltje is nogal donker uitgevallen, ten nadele van de duidelijkheid. Er is in zoverre met een deel van de Westfriese boerinetjes en stadse vrouwen overeenkomst, dat de Staverse een geregen lijf draagt, waarvan de veters duidelijk zichtbaar zijn. Dit rijglijf was in de zestiende eeuw een veel voorkomende dracht, die onder meer ook voorkomt op het door dr. A. Wassenbergh besproken schilderij „La dame au tablier”, van de Bergumer grietenij-secretaris Adriaen van Cronenburg uit 1567, aanwezig in het Prado te Madrid, terwijl zowel het nu zeer zeldzaam geworden bruidskostuum op Marken alsook het Hindelooper „oerlof” met dit kledingstuk vergeleken kunnen worden. Men krijgt de indruk, dat uit het geregen onderstuk boven twee banden lopen, die op halve borsthoogte verdwijnen om even later weer zichtbaar te worden totdat zij „zoek raken” onder een brede, over de schouders liggende kraag, die wel één geheel schijnt uit te maken met een nauw om het hoofd sluitende wollige muts, die aan de voorzijde geheel omhoog is en die dichtgeknoopt is met een band, welke meer aan een touw dan aan een lint doet denken. Wij hebben tot nu toe geen enkele afbeelding kunnen vinden van een hiermee te vergelijken hoofd-dracht, waarvan men overigens wel mag veronderstellen, dat deze warme 'schoudermuts' voor het koude jaargetijde was bedoeld. Zoals verwacht mocht worden, draagt de vrouw de toen gebruikelijke losse mouwen en een schort, die zich door een wat lichtere tint aftekent tegen de donkere rok, waarvan slechts een klein gedeelte te zien is.

Het is zeer de vraag, of het ooit zal gelukken met name de hoofddracht bevredigend te determineren. Voorlopig zullen wij het met de afbeelding moeten doen en met het aan zekerheid gren-

(ADVERTENTIE I.M.)

Verkoudheid?
Lusteloosheid?
Slechte eetlust?
Slechte groei?
Slechte concentratie?
Schoolmoeheid?

SANOSTOL

Een hap gezondheid vol vitaminen
o.a. A, D3, C, B1, B2.

UNICURA N.V. - AMSTERDAM

zende vermoeden, dat (Van) Horst de kleding van de Staverse huisvrouw voldoende interessant vond om er schilderijtje van te maken. Jammer, dat hij niet de moeite nam ook naar Hindeloopen te gaan. Of was daar toen niets specifiek te zien? Het kan natuurlijk ook zijn, dat hij de 'Stauerse Vrouw' toevallig in Enkhuizen of Amsterdam ontmoet heeft. Maar hoe dan ook, na meer dan vier eeuwen in Muenchen te hebben gesluimerd, is zij uit haar Doornroosjeslaap ontwaakt (staat ('hangt') zij nu raadselachtig voor onze verbaasde ogen als een prikkende uitdaging aan een ieder die zich voor Frieslands kostuumhistorie interesseert. Een vreemd „Staeiwersk haed”!

S. J. VAN DER MOLEN

RIJKSMUSEUM VOOR VOLKSKUNDE „HET NEDERLANDS OPENLUCHTMUSEUM”

SCHELMSEWEG 89
ARNHEM 6002
TELEFOON (085) 45 20 65 - 68
GIRO 806642

Mevrouw A. Doesen-de Jong
Aldebaranstraat 26
3204 AD Spijkenisse

Onze ref.: DS/WB/5230/DS

Arnhem, 2 juli 1981

Onderwerp: "Stauerse Vrouw"

Geachte mevrouw Doesen-de Jong,

De afbeelding van de "Stauerse Vrouw" hoort thuis bij de serie paneeltjes Noord-Hollandse vrouwen en maagden en van het kustgebied van de Zuiderzee. De kleding bestaat uit een wit linnen hemd met lange mouwen. De halsboord is soms versierd met een puntje of kruissteekwerk. Bij de polsen is vaak een wit puntje zichtbaar van de hemdsmouwen. Vier à vijf stevige onderrokken is heel gewoon.

Het kledingstuk wat boven de taille zichtbaar is werd onderzieltje genoemd. In Friesland ook overlif, rijglif, oelief of relief. Bij de Hindelooper kleding is dit nu nog te zien. Het onderzieltje wordt middenvoor gesloten met een rijgveter. Op dit onderzieltje droeg men meestal een donkergekleurd schouderstuk, het "Kletje" genoemd. Dit kletje werd met haken op het onderzieltje vastgezet. Op de rug loopt dit kledingstuk smal toe en wordt in de taille vastgezet met haken en ogen. Mouwen: in de tijd waaruit de paneeltjes dateren, waren losse mouwen algemeen. Onder het onderzieltje werd als corsetstuk een stevig stuk karton gedragen, vaak bekleed met donkerrood fluweel. De hoofdtooi zou een donkergebreide of gehaakte muts kunnen zijn, de voorloper van de later veel gedragen kaper.

Gebreide kousen en muilen.

Wat de kleuren betreft: het onderzieltje zwart, rood, bruin en paars.

De rijgveters in roze of rood. Het kletje in zwart, soms met fluweel. De bovenrok zwart, ook rood. Het schort zwart. Mouwen: zwart, rood en paars.

Kousen in 'rodekoolkleur'. Muilen: zwart of rood. Muts of kaper: bruin of rood.

Waarom de Stauerse Vrou een rol linnen bij zich heeft is mij niet duidelijk.

Van bedrijven die ter plaatse linnen maakten is ons niets bekend.

Ik hoop, dat ik Uw vragen naar genoeg heb kunnen beantwoorden.

Met vriendelijke groeten,

A handwritten signature in dark ink, reading 'H. Stegeman'. The signature is written in a cursive style with a long horizontal flourish extending to the right.

H. Stegeman

Sector Onderzoek en Collectievorming